

УДК 329.73:061.1ЄС(437)(092)Т.Масарик

НОВА ЄВРОПА І СЛОВ'ЯНСТВО У БАЧЕННІ ТОМАША МАСАРИКА

Богуслав БАКУЛА

Університет ім.А Міцкевича в Познані
Алея Наподлеглосці, 4, Познань, 61874 (Польща)
Кафедра слов'янської філології

Аналізуються основні праці Т.Масарика з проблеми політичного перевлаштування світу після Першої світової війни. Розглядаються варіанти державотворчих процесів на теренах Центрально-Східної Європи. Визначається місце слов'янських народів у новій Європі. Дана характеристика політичної ситуації в регіоні.

Ключові слова: Т.Масарик, Центрально-Східна Європа, національна ідентичність, чеська національна програма, Європейський союз.

Політична і публіцистична діяльність Т.Масарика відіграла значну роль в історії народів Центрально-Східної Європи. Кожного року в Чехії і на Заході з'являється декілька праць, присвячених цій постаті. В Польщі особа Т.Масарика викликала зацікавлення ще перед Другою світовою війною. Однак у післявоєнний час не з'явилося жодної праці творця чехословацької держави в перекладі польською мовою¹. Незважаючи на різні застереження щодо його програми, Т.Масарика можна визнати політиком, який значною мірою спричинився до розпаду Австро-Угорщини і розпочав довготривалий процес формування нової центральноєвропейської свідомості.

Праці Т.Масарика політичного змісту набули особливої актуальності після 1989 р., коли вирішувалася історична доля західних слов'ян. Т.Масарик – найбільш знайий слов'янський політик і центральноєвропейський інтелектуал ХХ ст. Наприкінці ХХ ст. таку роль в регіоні певною мірою відігравав Вацлав Гавел, що підтверджує значення чеського інтелектуального і політичного руху для Центральної Європи.

Причини недостатнього вивчення політичної спадщини Т.Масарика у Польщі різні. Однією з найважливіших є недостатня кількість перекладених основних праць цього політика. Значення Т.Масарика в історії ідеї незалежності західних слов'ян не оцінено належним чином також з причини його рішучої позиції як президента в питанні прикордонних суперечок, з приводу його гострих зауваг на адресу Польщі, а також з приводу його русофільства, яке, проте, не означало схвалення ним західних політичних планів щодо Центральної Європи. Звільнення слов'ян передбачало для

¹ У період перед 1939 р. з'явилася праця Т.Масарика *Rewolucja światowa* (Warszawa, 1939), а з досліджень його творчої діяльності: *Kwietniewski A. T.G.Masaryk. Życie i dzieło*. Frysztat, 1926; *Kierski K. Masaryk a Polska*. Poznań, 1935. Після Другої світової війни – монографія *Gruchala J. Tomasz G. Masaryk*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1996. Там також бібліографія польськомовних праць на тему Масарика. Бібліографічну інформацію до даної теми отримано від проф. А.Кіяса з Познані, за що автор йому дуже вдячний.

нього передовсім незалежність чехів і словаків. З меншим ентузіазмом Т.Масарик висловлювався з приводу питання слов'янської єдності, адже на початку ХХ ст., в період становлення нових національних держав, ніхто вже не сприймав цю ідею без застережень.

У зв'язку з цим хочу зосередитися на декількох питаннях, які виникають з головних праць Т.Масарика, не торкаючись детально його майже піввікової організаційної діяльності, без сумніву, важливої для об'єднаних слов'янських ініціатив. Зокрема, не можна не згадати про фундаментальний внесок Т.Масарика у створення в Лондоні Школи слов'янських і східних студій (1915), яка існує до наших днів і є найважливішим славістичним центром в Західній Європі, де навчається багато студентів зі Східної Європи. По-друге, необхідно конче торкнутися надзвичайно інтенсивної і результативної діяльності Т.Масарика в США під час Першої світової війни, яка мала великий вплив на формування позиції американської політики щодо Центральної Європи. Цей вплив був набагато більшим, ніж польський, зокрема, тому, що Т.Масарик досконало володів англійською (а також декількома іншими іноземними мовами) і читав лекції в Англії та США. Він знав найвпливовіших політиків Західної і Східної Європи. Змагався з Ігнацієм Яном Падеревським на північноамериканському просторі за впливи і політичне відродження власного народу. Він був взірцевим прикладом центральноєвропейського інтелектуала і політика, який зрісся з західноєвропейською культурою. Він повністю належав до неї і водночас з великою послідовністю і точністю діяв на користь вимріяного ним ідеального типу держави. Такою державою, формою правління мала стати Чехословацька федерація. Кілька десятків років, навіть у соціалістичний період, вона була взірцем устрою, в якому внутрішні конфлікти не призвели до громадянських війн і руйнівного розладу, спричиненого національними суперечками. Нема потреби ідеалізувати міжвоєнну Чехословаччину і тим більше післявоєнну. Час показав, що чехословацький федералізм мав значні вади і був приречений на загибель. І все ж упродовж декількох десятків літ, від 1939 р. до 1989 р., він був засадничим пунктом у розвитку федеративної думки в тій частині Європи (еміграція і край), яка протиставлялася тій моделі державного устрою, яким був, з одного боку, Радянський Союз, а з другого – Югославія.

З величезного доробку Т.Масарика важливе значення мають три його праці: “Чеське питання” (1895), “Росія і нова Європа” (1908) і “Нова Європа” (1918). Саме вони показують еволюцію поглядів Т.Масарика, свідчать про послідовність роздумів над національними питаннями на тлі Європи, регіону чи усієї слов'янщини. Названі розвідки визначають важливі проблеми, які можна звести до: 1) питання чеської ідентичності на тлі визвольних рухів слов'янських народів, а також на тлі національної ідеї в Європі (“Чеське питання”); 2) проблематики Центральної Європи, яка заплуталася в історичній, політичній, культурній та моральній дилемі: Німеччина чи Росія? (“Росія і нова Європа”); 3) питання нового європейського устрою і місце в ньому слов'ян, особливо західних (“Нова Європа”). Характерним є те, що остання з виділених праць (“Нова Європа”) має інтригуючий підзаголовок: “Слов'янське питання”. Автор не лише показує чеську (чесько-словацьку) точку зору, а й розширює її, висуваючись в дискусію щодо майбутнього Європи на перший план.

Хочу розпочати з трактування Т.Масариком “чеського питання”. На початку передмови до першого видання своєї найбільш знаної праці-програми автор зазначає: “Я не трактую чеське питання в політичному сенсі як політичну практику, я розумію його як соціологічне трактування всіх тих загадок, які накладаються тому, хто хоче

пізнати сенс чеської історії, хто хоче зрозуміти, чим ми як окремий народ живемо в культурі, до чого прагнемо, на що сподіваємося”².

Слідом за Я.Колларом, який трактував “чеське питання” як проблему “малого народу”, а також за Ф.Палацьким, який вбачав у ньому “завдання малої держави”, Т.Масарик формулює проблему радше в моральній і культурній площині, як питання ідентичності без тієї “меншовартості”, про яку так часто говорили чеські лідери у ХІХ ст. При цьому він підкреслює, що “без сумніву, для Я.Коллара слов'янська ідея була тільки засобом проти національної меншовартості, яку він так негативно оцінював. Зізнаюся, що і мені дошкуляє наша меншовартість, але я не впевнений, як Я.Коллар, що її джерелом є лише наша нечисленність”³.

Т.Масарик стверджував, що сенсом чеської історії є гуманістична ідея, яка має релігійне коріння у чеській реформації. Її уособленням є Ян Гус, Петр Хелчицький і “Чеські брати”. Виразно тут вимальовується концепція, з якою згодом полемізував Юзеф Пекарж, котрий підважував засади однозначного пов'язання чеської історії з синдромом програної релігійної реформації⁴. Т.Масарик у йшлося про щось більше, ніж про виклад власної політичної програми. Він тяжів до формування національної програми для чехів, які жили в Австро-Угорщині (“Були ми до Австрії, будемо й після неї!”). Цей напрям діяльності Т.Масарика добре відображають знамениті слова, які стали національною сентенцією: “Наше питання, чеське питання, або буде світовим питанням, або не буде існувати зовсім”. Деякі історики вважають, що чеське суспільство не прийняло викладеної в праці політичної програми. Проте чеське суспільство не могло в жодному випадку байдуже ставитися до змісту чеської історії, центральної проблеми “чеського питання”.

Переглядаючи цю працю, написану сухою соціологічною мовою, не можна не помітити акценту, який Т.Масарик робить на міжслов'янські стосунки, особливо коли йдеться про визвольні змагання слов'янських народів. Т.Масарик починає свій аналіз від діяльності Яна Коллара на тлі тогочасних політичних, філософських, літературних течій, вказуючи на неухильне прагнення чехів до звільнення з-під культурного німецького тиску. Це зближує чехів з словаками, поляками, словенцями і навіть українцями. Він полемізує з колларовою ідеєю слов'янської взаємності й концепцією спільного племінного пня й етнічного інстинкту.

Слідом за К.Гавлічком-Боровським, він прагне виділити чехів з маси слов'ян, вказує на особливе значення чеського досвіду, але не відриває його від історичного досвіду слов'янських народів: “Світове значення слов'янського відродження підтверджує сьогоденнішній стан чехословацької науки про взаємність, польський месіанізм і російське слов'янофільство”⁵. Масарик порівнює досягнення Я.Коллара, А.Міцкевича, І.Кіреєвського, оскільки вбачає в їхніх програмах, в яких йдеться про слов'янську ідею, насамперед, загальнолюдську проблему. Він не хоче замикати слов'янську ідею

² “České otázky ne pojmám tu ve smysle politickém, ve smysle politické praxe, nýbrž rozumím tím soci logický rozbor všech těch záhad, jež vnucují se tomu, kdo postihnout chce smysl české historie, kdo poznat chce, čím jakožto zvláštní národ kulturně žijeme, co chceme, co doufáme”. (цит. за: Masaryk T.G. Česka otázka. Snahy a tužby narodního obrození. Naše nynější krize. Pád strany staročeské a počátkové směrů nových. Praha, 1990. S.9).

³ “Jistě Kollárovi slovanská idea a vzájemnost byla jen prostředkem proti národní malosti, kterou tak zle pocít'oval. Přiznávám se decela odkrytě, že i mne tísní naše malost, ale nejsem přesvědčen, jako Kollár, že zřídlem jejím je malý náš počet”. (цит. за: Masaryk T.G. Česka otázka. S.9–19).

⁴ Pekař J. O smyslu českých dějin. Praha, 1999.

⁵ “Světovost slovanského znovuzrození desvědčuje současnost českoslovanského učení vzájemnosti, polského mesíánství a ruského slovjanofilství” (цит. за: Masaryk T.G. Česka otázka. S.23).

в колі локальних справ чи навіть регіону. Багато уваги Т.Масарик приділяє питанням пангерманізму, австрославізму і панславізму. Він аналізує їх трактування окремими чеськими ідеологами. Одночасно він заперечує і німецьку ідеологію розчинення слов'ян у німецькій стихії, і лагідніший варіант співіснування *a la* Відень, як також не погоджується на підпорядкування малих народів регіону, згідно з концепцією об'єднання слов'ян під егідою Романових. Щораз виразніше Т.Масарик доходить до переконання, що ідея чехословацької "взаємності" є спільною, і не приписує її жодному слов'янському народові. Іншими словами, Т.Масарик є прихильником слов'янських держав, якщо народи зможуть домогтися незалежності. Він противник ідеалізації слов'ян, а також вивіщення їх (що зробив Я.Коллар). Без ентузіазму він ставився до ідеї федерації чехів у рамках федеративної Австро-Угорщини, автором якої був Ф.Палацький. На думку останнього, саме "чеська федерація в рамках Австро-Угорської федерації" дала б змогу цій державі стати утворенням, здатним об'єднати слов'янські народи. Втім, цю федерацію, як зазначає Т.Масарик, Ф.Палацький вважав перешкодою пангерманізму. Як відомо, дана концепція була відкинута Австро-Угорщиною, а також партією молодочехів. Це поглибило прагнення чехів до повної незалежності.

Т.Масарик розглядає також слов'янську ідею в літературі і гуманітарній науці. Він вважав її дуже помічною для розуміння чесько-словацьких взаємин. На думку Т.Масарика, ідея слов'янської єдності мала сенс настільки, наскільки вона могла протидіяти австрославізму, а також панславізму, і вказати дорогу до незалежності народів і держав. Ці дві ідеології він вважав проявом державного імперіалізму, який, по суті, мав мало спільного з ідеєю слов'янської єдності. Спостерігаючи за змінами чеської ідеї на тлі змін слов'янства, Т.Масарик зосередив увагу на національній програмі, розглядаючи її в широкому гуманітарному контексті. Він стверджував: "Гуманізм є нашою остаточною національною й історичною метою, гуманізм є чеською програмою"⁶. Він був обережний також щодо так званої кирило-мефодіївської програми, оскільки визнавав, що така ситуація могла виявитися для чехів прийнятною, оскільки його дискусія не мала ні радикального забарвлення, ні не була спрямована проти австрославістської ідеології.

Т.Масарик підкреслював дві головні мети чеської національної програми: 1) зробити чеське питання питанням універсальним, питанням, яке належить до світу гуманізму; 2) відродити чеське питання поза традиційними колами політичної ідеї слов'янської єдності – поза російським панславізмом, поза польським месіанізмом, австрославізмом, кирило-мефодіївською ідеєю, а також, і це основне, поза концепціями, які вписували чеську культуру і народ у германський світ. Це мала бути самостійна дорога до самопізнання і національної незалежності, оперта на власні джерела. Власна самобутня чеська дорога до незалежності у федерації з слов'янськими народами.

Через декілька років Т.Масарик напише іншу працю – "Росія і Європа", в якій розвине деякі попередні концепції. В цьому політичному есеї він вказував на дилему чеської симпатії до Росії, яка виникла з політичної ситуації. Проте він відкинув панславізм як альтернативу австрославізму. Концепція орієнтації на монархічну Росію була неприйнятною для Т.Масарика, оскільки він був прихильником англосаксонського лібералізму і демократії. Т.Масарик показував, коли Росія була і буде загрозою для Європи. Чеський політик, без сумніву, був одним з небагатьох, хто передбачав падіння Російської монархії, і навіть революцію. Екстенсивність позиції Росії для нього

⁶ "Humanita je naš poslední cíl národní a historický, humanita je program český" (цит. за: Masaryk T.G. Česká otázka. S.186).

безсумнівна, як і те, що Росію поглинуть національні проблеми. Особливо західна частина імперії, завдяки якій Росія має безпосередній контакт з Європою, щораз сміливіше починає прагнути до незалежності, в основному поляки, а також народи Балтії і фіни. Залишається ще українська проблема, яка рано чи пізно дасть про себе знати – передбачав Т.Масарик, постулюючи в “Новій Європі” поступки російського імперіалізму новій Україні.

На думку чеського політика, Європа потребує сильної, демократичної Росії, яка становила б природну протизвагу двом німецьким імперіям. Отже, Росія є невід’ємним елементом політичної рівноваги і європейської культури. Проте Росія має також внутрішню дилему, яка впливає з її історичного розвитку: азійство *a la maniere russe* чи європейство на німецький зразок.

Жоден з цих напрямів не видався Т.Масарику привабливим. Чеський політик вважав, що поєднання цих традицій перетворить Росію в державу, яка загрожуватиме і Європі, і самій собі. Дилема Росії не є дилемою Європи, зокрема Центральної. Росія змагається з власною інертністю і нездатністю до реформ, їй загрожує передовсім національне питання, а також імперська захланність. Втім, Центральна Європа бореться за незалежність, але вона поділена. Для чехів і словаків Росія видається союзницею, для поляків і українців – ворогом. Роздумуючи над свободою слов’янських народів, Т.Масарик усе ж орієнтувався на Росію. Національні інтереси переважали над аргументами політика на користь відродження слов’ян у межах національних держав. Порятунком за цієї ситуації могла бути лише широка європейська федерація.

Вихідним положенням концепції європейського об’єднання, яку Т.Масарик сформулював під час Першої світової війни, було його попереднє переконання у європейській духовній і політичній кризі, зокрема, у центрально-східному регіоні.

Феномен європейської духовної і політичної кризи Т.Масарик спостерігав у працях найбільших європейських мислителів XIX ст. як результат Французької революції. Вже у 1880 р. в праці про самогубство Т.Масарик застановився над цією кризою, яка заповідала падіння християнських поглядів на життя і смерть. Занепад релігійних держав був для Т.Масарика доказом боротьби вільнодумства з позитивними релігіями. Як результат – розумова і моральна анархія, індивідуальне самогубство, а також надособистісні соціальні драми. Тогочасну кризу цінностей він бачив крізь тривалу історичну перспективу як підтвердження права на розвиток людства, який протікав одночасно з початком епохи віри і безвір’я.

Політичним проявом кризи новітніх часів є коливання демократії. Молоді європейські демократії, які існують порівняно недовго, не позбулися зовнішніх типових для монархії аристократичних і централістських рис. У розумінні Т.Масарика духовна проблема політичної демократії сконцентрувалася в політичній системі Австро-Угорщини. Т.Масарик пов’язує її з Ф.Палацьким, зокрема, з його концепцією Австрії як важливого вогнища в європейському історичному процесі. Австрія була для Ф.Палацького Європою в мініатюрі, де століттями точилася боротьба за регіональне рівноправ’я, а після 1848 р. – і національне. Як відомо, наслідки цього центральноєвропейського процесу мали вирішальний вплив на формування європейської історії.

Імпульс довготривалої європейської релігійної боротьби виник на теренах між Австрією і Німеччиною. Історіософська концепція Австро-Угорщини як Ф.Палацького, так і Т.Масарика передбачала безконфліктний еволюційний шлях перетворення цієї держави в менші, самостійні організми, які могли б вижити в центральноєвропейському регіоні. Т.Масарик розвинув погляди Ф.Палацького, що стосувалися рівноправ-

ності народів і постулату демократичної федералізації центральноєвропейського простору.

Концепція національної рівноправності Ф.Палацького і Т.Масарика могла зробити з Австрійської монархії реальну культурну силу, яка значно послабила б становище панівних австро-угорських кіл, що виходили з недемократичного розуміння сенсу існування цього багатонаціонального державного утворення. Про централізовану Австрію, раціональна державна думка якої мала місце лише в певному періоді, Т.Масарик писав як про утопічний, артистичний і фантастичний витвір. Він вказував на сильну залежність політики Габсбургів від німецької зовнішньої політики, агресивної, недемократичної, яка зміцнює германофільські тенденції у наддунайських державах.

Початок Першої світової війни означав крах концепції тих чеських політиків, які були прихильниками демократичної федерації на основі природного й історичного права. Війна, значною мірою інспірована німцями, впливала, в розумінні Т.Масарика, з далекою від німецьких політичних і культурних планів, ціллю яких мала стати ліквідація слов'янських і романських національних монархій. Щоб Центральна Європа вижила, потрібна була поразка Німеччини у війні.

Т.Масарик, закликаючи до відкритої боротьби проти Австро-Угорщини і Німеччини, звертався до чеської історії і моральних її засад. Ініціювання Габсбурзькою монархією війни означало для нього, що домінуючий, недемократичний напрям австро-угорської політики перебуває у відкритому конфлікті з філософією чеської політики. Тому Т.Масарик, залишаючись у згоді з морально-духовними принципами чехословацької традиції, переконував у необхідності збройного зусилля з метою формування позитивної антигабсбурзької візії на основі загальноєвропейських демократичних традицій.

Поразка центральних держав відкривала реальну можливість для втілення в життя чеської концепції демократичного, федеративного устрою в Центральній Європі. Воєнна ситуація одночасно вказувала, що йдеться про проблему принаймні європейського виміру. Конфлікт між чеською політичною філософією, яка базувалася на духовних і демократичних основах та австро-німецькою домінантною, націоналістичною концепцією набув у період Першої світової війни виміру не лише загальноєвропейського, а й всесвітнього, а також історичного значення. Логічно й очевидно, що західні демократії могли конструювати свою позитивну воєнну і повоєнну програму лише на основі інтерпретації центральноєвропейського джерела військового конфлікту.

Визначною подією стала відома лондонська лекція Т.Масарика у 1915 р., яка стосувалася проблеми малих народів у європейській кризі. Т.Масарик порушив у лекції питання співвідношення народів і держав в Європі. Він звернув увагу на те, що в Європі існує вдвічі більше народів, ніж держав. Як правило, народи, які мають владу, становлять більшість населення держави. Винятком є Австро-Угорщина, оскільки в обох цих краях панівні народи більшості не становлять. Тому цю державу порівняно легко можна перетворити в декілька держав з рівноцінним статусом. Ключове значення особливої частини Європи, якою є Центральна Європа, Т.Масарик виклав так: "Ми говоримо про Схід і Захід і рівноправність, про те, що обидві частини не є чітко поділені, і це тому, що ми знаходимо окремі народні смуги в так званій Центральній Європі від Трієста, Солуня, Царєграда на північ до Гданська (...), а потім повертаємось до Берліна, по сусідству з яким живуть лужицькі серби, є більша кількість народів, які жили і до сьогодні живуть під владою Німеччини, Туреччини і Росії. Ця смуга, яка

складається зі Східної Пруссії, Австро-Угорщини, Балкан і західної Росії, є реальним і особливим осередком національного антагонізму. Тут питання національності і мови є політичним *Vis Motrix*. (...) Тут розташоване вогнище, з якого постійно виходить безпорядок і неспокій у Центральній Європі. Ця смуга є справжнім ядром т. зв. східного питання, ця смуга постачає найголовніші і найгарячіші передумови до зміни політичної організації Європи. В цій державі менші народи постійно борються за незалежність. Ця смуга розкрила європейським державам проблему малих народів; ця війна змушує союзників перш за все зважитися на її розширення... Світова федерація, ніколи світова влада, *consensus gentium*, ніколи поневолення народів і рас; організація, ніколи здобуття Європи”⁷.

Звичайно, Т.Масарик виголосив свої тези з гостро вираженої антигерманської позиції. Його візія Європи містить передовсім протидію германській експансії, незалежність малих народів і відбудову Європи на моральних засадах. З Масарикової оцінки ситуації логічно випливає, що засадничою метою світової війни була в основному антиєвропейська і антикультурна тенденція до оволодіння Центральною Європою, проголошена і реалізована Німеччиною. Закінчення світового конфлікту поразкою центральних держав мало стати початком великої реконструкції Європи, зокрема, її центральної і східної частини. Насправді війна і почалася, власне, через Центральну Європу.

Т.Масарик постійно підкреслював моральний і духовний вимір політики, нав'язував до гуманістичної рефлексії, до релігійних, християнських основ європейської культури. Реконструкція Європи на засадах рівності і справедливості доповнюється стратегічною концепцією рівноваги монархій. Масарик при цьому протестував проти применшення майбутньої ролі незалежної Чехословаччини і Польщі як так званих буферних держав (*etats tampons, paraznikove staty*). Передумова існування таких держав – непинний антагонізм між двома великими сусідами. Т.Масарик пропонував свою програму, яка мала на меті реконструювати і відродити Європу через нейтралізацію агресивних німецьких планів.

Результатом нової ситуації в Європі мав стати новий тип громадянської, національної позиції, але одночасно європейської – *homo europaeus*, яка відкине існуючі до цього часу засади вирішення конфліктів шляхом війни. Т.Масаріку йдеться про світове політичне поширення ідеї Я.А.Коменського і філософії історії Й.Г.Гердера. Йдучи їхньою дорогою, він творив концепцію, головною ідеєю якої була реалізація політичних гарантій й утримання духовного змісту розвитку історії, яка давала моральний та інтелектуальний шанс кожній людині і кожному народу.

Реконструкція передбачала поділ Австро-Угорщини. Це означало, що Європа реорганізовувалася на національній основі. Всі народи, не лише великі, а й і малі, здобували незалежність, а взаємні стосунки між ними мали бути регламентовані демократичними засадами. Т.Масаріку йшлося про демократизацію всієї Європи через форму федерації незалежних народів і дотримання прав меншин. Цьому питанню він присвятив багато уваги в “Новій Європі”. Він зазначав, що власне Центральна Європа є тим тереном, на якому ця проблема стала однією з найболючіших. Т.Масарик відкидав ліберальні і марксистські погляди на народ і на відносини між народами як безрезультатні і неправильні. Звільнення народу є одночасно кроком до об'єднання людства як природного живого організму, який складається з клітин – окремих народів. Таку організацію всіх народів світу Т.Масарик трактував як початок нової

⁷ Цит. за: *Masaryk T.G. Problem malých národů v evropské krizi. Praha, 1926. S.14, 20.*

доби, де народи і цілі цивілізації будуть свідомо продовжувати свій розвиток в ім'я гуманістичних християнських принципів.

Європейська вільна федерація мала творитися поступово, добровільним об'єднанням незалежних і вільних народів, які б сформували федерацію менших держав, що постали на основі дійсних потреб народів. Національним меншинам як характерному явищу Східної і Центральної Європи випало б завдання підтримки і розвитку міжнародних стосунків. Духовним фундаментом федеративної співпраці мала бути турбота народів про своє моральне і культурне удосконалення як основу єдності в різноманітності. Держави є для Т.Масарика засобом і гарантією розвитку щораз більшої свободи й організації народу. Цей план, запропонований президенту Вільсону у 1917 р., і став однією з основ повоєнного устрою, однак, на жаль, не був до кінця реалізований.

Під час паризьких мирних переговорів Т.Масарик разом з грецьким прем'єром Е.Венізелосом і румунським міністром закордонних справ Т.Іонеску накреслили програму "Сполучених штатів Східної Європи" як федеративного союзу держав від Фінляндії до Греції, розташованих між Росією і Німеччиною. План не був прийнятий з причини негативного ставлення національних делегацій. Замість постульованої східно-європейської федерації постала "Мала угода", яка мала охоплювати держави на північ і на південь від Чехії і таким чином створити фундамент Об'єднаних європейських держав.

Масарикова концепція європейського об'єднання зазнала невдачі передусім через те, що США відмовилися від своїх дій у Європі, а в британській і французькій політиці спостерігався відхід від початкового проекту післявоєнної загальноєвропейської реконструкції як також наслідок прагнення до порозуміння з німцями коштом Центральної Європи. Друга світова війна була логічним наслідком цієї короткозорної політики.

Висловлена Т.Масариком головна політична умова загальноєвропейської федерації – повна свобода формування державних утворень в Центральній Європі – чекає на своє втілення. Об'єднання Німеччини відновило цей постулат і надало йому нових значень. З одного боку, він породжує нові побоювання перед відродженою силою Берліну, яка використовує для своїх цілей Європу, що подрібнилася, а з другого – оживлює залишки російських і пруських ресертиментів стосовно Центральної Європи. Не менш важливими й сьогодні виявляються стратегічно-політичні цілі проекту Т.Масарика – поступове творення вільної європейської демократичної федерації, а також вирішення так званих питань південно-східного кордону Європи. Зокрема, сучасні проблеми Середнього Сходу показують, як влучно і далекоглядно думав Т.Масарик, постулюючи утворення органічного політико-економічного зв'язку і комунікації між Європою, Азією і Африкою.

Т.Масарик представив свою візію нової Європи як "слов'янське питання". Чи в глибині душі це не був прояв культивованого панславізму, який він рішуче заперечував у своїх попередніх листах? Чи не був сам автор останнім посланцем Й.Г.Гердера? За Т.Масариком, існує природне право народу на самоідентифікацію, а національний інтерес є і надалі джерелом історичного поступу людства. Оскільки склалося так, що більшість слов'ян у Центральній і Східній Європі не мала цих прав, то, пишучи про прагнення чехів та словаків, Т.Масарик одночасно торкався тих самих проблем, пов'язаних з незалежністю поляків, українців, балканських народів. "Слов'янське питання" було також однозначно сформульоване і потрактоване як питання антинімецьке, яке протидіє концепції Великого Райху від Берліна до Белграда.

Суть і кінцева мета цього питання полягала у дефініції: демократія *sub specie aeternitas* – *Jezus, ne Cesar*, що можна трактувати як наповнення демократичної ідеї ідеєю християнського гуманізму, певного спротиву змлітаризованому пангерманізму та іншим подібним ідеям. Це була програма гуманізації людства, демократичного відновлення, подолання світової кризи через реалізацію двох ідеалів: європейської федерації та демократії, пронизаної ідеалами християнського гуманізму. Ці цінності могли дати слов'яни Європі, яка об'єднувалася, могли, але не дали, оскільки Західна Європа відкинула візію гуманістичної демократії і прирекла себе на новий конфлікт. Т.Масарик не мав сумнівів у реальності нового конфлікту. З цього погляду гуманістична утопія виявилася лекцією практичного реалізму.

Переклад з польської
Ірини МАЦЕВКО

EUROPE AND SLAVONIC SOCIETY FROM THE POINT OF VIEW OF TOMASH MASARYK

Boguslav BACULA

Adam Mickiewicz University in Poznan
4, Njepodleglosci Avenue, Poznan, 61874 (Poland)
The Chair of Slavonic Philology

T.G. Masaryk, one from most outstanding politicians and intellectuals from Central Europe of the turn XIX/XXth century, is an author of three fundamental works: *Česka otázka* (1895); *Rusko a Evropa* (1908); *Nova Evropa* (1918). In these works Masaryk formulated basic problems of history and the Czech policy on the European background: the problem of the Czech national identity and its roots; relationships between the Central Europe with Russia and with Western Europe; future of the continent after the first world war. Masaryk is the creator of the conception of “Central Europe” and a first creator of its national and political programme.

The idea of the Czech identity Masaryk leant on the tradition and Christian ideals. Similarly he saw traditions and the identity of all nations of Central and Eastern Europe (except Russia). He advanced the programme of the coexistence and compact connections of Central Europe with Russia, for the purpose of neutralizing of aggressive plans of Germany. Masaryk did not want political close union with Russia. He attended that Central Europe should use the rivalry Germany and Russias for selves. After the first world war he rejected the programme of panslavism. In the last work Masaryk formulated the idea of the new European deal which is realized only after the year 1989. Aside from of political mistakes T.G.Masaryk is one from creators of the idea of new united Europe, and his thoughts are still current.

Key words: T.G. Masaryk, Central Europe, national identity, Czech national programme, European Union.

Стаття надійшла до редколегії 23.12.03.
Прийнята до друку 16.01.04.